

ІНСТИТУТ МЕДІАЦІЇ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

СЛІНЬКО Т.М. - кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID ID: 0009-0000-2688-2644

ГРИБОВСЬКА А.А. - кандидат юридичних наук, начальник відділу Центру медіації та посередництва Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій (IP офіс)

ORCID ID: 0000-0002-9426-1871

УДК 342.1

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.3

Метою статті є дослідження правової природи та сутності медіації як інституту альтернативного вирішення юридичних конфліктів з точки зору конституційно-правової матерії. Визначено особливості правового регулювання медіації в Україні. Встановлено, що окремі норми Конституції України стимулюють запровадження та розвиток альтернативних способів врегулювання спорів. Окремо розглянуто перспективи обов'язкової медіації з точки зору положень статті 124 Конституції України та європейських стандартів доступу до суду, закріплених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Зроблено висновок, що рецепція інституту медіації в правову систему України відбувається паралельно з європейськими правовими системами та свідчить про сприйняття Україною європейських стандартів і пріоритетів розвитку сучасного цивілізованого світу, а також відповідає конституційним положенням Основного Закону.

Ключові слова: альтернативні способи врегулювання спорів, медіація, примирення, доступ до правосуддя, Конституція України.

Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo, sponte sua, sine lege fidei rectumque colebat. poena metusque aberant nec verba minantia fixo aere legebantur nec supplex turba timebat iudicis ora sui, sed erant sine vindice tuti.

Постановка проблеми

Сучасний світ має тенденцію до демократизації суспільних відносин, пріоритетними

принципами якої є гуманізм та справедливість, які вимагають пошуку ефективних підходів врегулювання конфліктів та нових шляхів порозуміння конфліктуючих сторін. Прагнення до гармонізації суспільних відносин та забезпечення реалізації конституційного положення про визнання людини, її прав та свобод найвищою соціальною цінністю і є показником демократичного суспільства. Разом з тим, реалії сьогодення демонструють, що для українського суспільства, яке активно трансформується в умовах євроінтеграційних процесів, характерне виникнення різноманітних правових конфліктів, вирішення яких вимагає не тільки удосконалення традиційної судової системи, але й застосування інструментів альтернативного врегулювання спорів.

Одним із альтернативних способів врегулювання спорів є інститут медіації, рецепція якого у вітчизняний правовий простір стоїть на порядку денному. Юридичні колізії, прогалини в законодавстві, недосконалість правового регулювання, велике навантаження на судову систему, тривалість судового розгляду, затягування з виконанням судових рішень, а також обмежена можливість передбачити всю специфіку і складність конфліктної ситуації не сприяють дійсному вирішенню спору, а іноді й навпаки провокують його ескалацію. Крім того, сучасна міжнародна концепція захисту прав людини свідчить про тенденції відмови світової спільноти від каральної реакції як виняткової міри для протиправного діяння, впрова-

джуючи концепцію відновного правосуддя. Процедура медіації, у свою чергу, дозволяє сторонам конфлікту владнати спір без звернення до традиційної системи захисту та до того ж, завдяки поєднанню спільних інтересів, налагодити майбутню комунікацію між сторонами конфлікту.

Стан дослідження проблеми

Науковці, правники та професійна спільнота все більше ставить питання необхідності та ефективності впровадження на рівні національного правопорядку інституту медіації. Так, окремим питанням медіації присвячували свої дослідження О.В. Белінська, А.В. Біцай, Н.В. Верлос, Р.О. Гаврилюк, А.В. Гайдук, В.В. Деркач, С.І. Запара, О.О. Ізбаш, К.М. Канішева, Н.М. Ковалко, Ю.А. Комарова, Б.А. Лeko, Н.А. Мазаракі, В.Т. Маляренко, Т.А. Цувіна, І.І. Ясиновський. Однак, на сучасному етапі розвитку вітчизняної науки конституційно-правові аспекти медіації залишаються мало дослідженими у вітчизняній літературі, що зумовлює необхідність їх вивчення та аналізу.

Виклад основного матеріалу

Україна, як країна з євроінтеграційними намірами, невід'ємною складовою яких є гармонізація національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, сприйняла європейські стандарти застосування процедури медіації в юрисдикційному процесі¹, про що свідчить прийняття Верховною Радою України Закону України «Про медіацію» № 1875-ІХ від 16.11.2021 р.

¹ Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи щодо медіації в сімейних справах від 21.01.1998;

Рекомендація № R (99) 19 Комітету Міністрів Ради Європи щодо медіації в кримінальних справах від 15.09.1999;

Рекомендація № R (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами від 05.09.2001; Рекомендація № R (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи щодо медіації в цивільних справах від 18.09.2002; Директива Європейського парламенту та Ради № 2008/52 ЄС щодо деяких аспектів посередництва (медіації) у цивільних та комерційних справах від 21.05.2008.

(законопроект №3504 від 19.05.2020 року) [1], який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту, принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Прийняття профільного закону стало важливою подією, яка заклала фундамент законодавчого закріплення інституту медіації як альтернативного способу вирішення спорів, визнаного демократичними державами, які тримають курс на примноження способів, методів і форм забезпечення інтересів суспільства. Водночас, питання правового регулювання медіації в Україні не є новим. Зокрема, впровадження медіації в Україні було включено до Плану дій щодо імплементації кращих практик якісного та ефективного регулювання, відображених Групою Світового банку в методології рейтингу «Ведення бізнесу», затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. №1406-р [2]. 17 серпня 2016 року наказом № 892 Міністерства соціальної політики України затверджено «Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації)», що, зокрема, визначав зміст, обсяги, умови та порядок надання соціальної послуги посередництва (медіації) [3]. Необхідність впровадження медіації в Україні вбачається і з розділу «Розвиток і зміцнення правової держави» «Програми діяльності Кабінету Міністрів України» (Постанова Кабінету Міністрів України від 02 квітня 2020 р., № 270), де одним із пріоритетних кроків уряду визначено створення ефективних систем медіації. [4]. Крім того, 7 серпня 2019 року України приєдналася до Конвенції ООН «Про міжнародні угоди за результатами медіації» [5].

У 2014 році було зареєстровано два важливі громадських об'єднання: Громадська спілка «Українська академія медіації» (УАМ)² та громадська організація «Національна асоціація медіаторів України» (НАМУ)³. У період з 2015 р. по 2019 р. створено такі організації, як Громадська організація «Львів-

² Громадська спілка «Українська академія медіації» - <https://mediation.ua>

³ Громадська організація «Національна асоціація медіаторів України» - <https://namu.com.ua/ua>

ський центр медіації»⁴, Громадська організація «Ліга медіаторів України»⁵, Громадська організація «Асоціація сімейних медіаторів України»⁶. Цікавим проєктом є й ініціатива Державної організації «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» щодо запуску на базі ІР офісу Центру медіації та посередництва⁷, завданнями якого є підвищення обізнаності щодо медіації та підтримка розвитку процедури медіації у сфері інтелектуальної власності.

Актуальність та необхідність рецепції медіації зумовлюється й практичними викликами. Воєнний стан в Україні, трансформація українського суспільства, події останніх років значно посилили конфлікти між різними соціальними групами та інститутам. Усе більше громадськість звертається до таких понять, як «відновне правосуддя», «посередництво», «медіація», «примирення», оскільки перед ним постає потреба не тільки проблема вирішення спорів та конфліктів, але й попередження/запобігання/нівелювання конфліктних ситуацій. На цьому шляху саме медіація як вид альтернативного позасудового, конфіденційного, структурованого врегулювання суперечок із залученням посередника (медіатора) визнається ефективним та практичним методом вирішення конфліктів. Адже базовою особливістю медіаційного процесу є прийнятність отриманого результату для всіх сторін конфлікту.

Медіація в її сучасному розумінні почала свій розвиток у другій половині ХХ ст., насамперед у країнах англо-саксонського права – США, Австралії, Великобританії, після чого поширилася і в Європі. Популяризації медіації як альтернативного засобу врегулювання спорів передували проблеми судової системи, які загострилися ще 1970-х рр. [6, с. 242-243].

Більшість науковців визначають медіацію як неформалізований, конфіденційний

спосіб мирного вирішення приватно-правових спорів між конфліктуючими сторонами, за участю третьої незалежної сторони – медіатора, який направлений на неупереджене, повне та об'єктивне вирішення правового конфлікту шляхом прийняття компромісного взаємоприйняттого для обох сторін рішення [7, с.252]. Медіацію також називають програмою примирення або процедурою, за допомогою якої сторони управляють і володіють як самим процесом, так і його результатом – взаємопорозуміння сторін.

Існує думка, що за допомогою медіації можуть бути вирішені будь-які конфлікти, у яких сторони дійсно хочуть вирішити проблему, оскільки медіація представляє мінімальний ризик. У гіршому випадку – це лише втрата часу. Якщо в процесі медіації не досягнуто згоди, сторони можуть звернутися чи повернутися до судової чи іншої процедури [8, с.27].

Закон України «Про медіацію» визначає медіацію як позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [1]. При цьому, як слушно зазначають Цувіна Т.А. та Вахонєва Т.М., Закон України «Про медіацію» нічого не говорить про обов'язковість медіації, проголошуючи одним із основних принципів медіації добровільність, відповідно до якої сторони можуть лише добровільно, за взаємною згодою звернутися до обраного медіатора, ніхто не може бути примусово брати участь у медіації, а процедура може бути зупинена в будь-який момент за ініціативою однієї зі сторін, що, у свою чергу, свідчить про те, що в Україні законодавчо закріплена класична добровільна модель медіації. Але сьогодні все більше і більше країн встановлюють різні види обов'язкової медіації для деяких категорій справ. Першою країною в Європі, яка розробила таке положення, була Італія, де медіація є обов'язковою досудовою процедурою в певних категоріях спорів. Наразі запровадження різних видів обов'язкової медіації стало загальносвітовою тенденцією в правовому регулюванні медіації [9, с. 146-147].

⁴ Громадська організація «Львівський центр медіації» - <https://mediation.lviv.ua>

⁵ Громадська організація «Ліга медіаторів України» - <http://limu.org.ua>

⁶ Громадська організація «Асоціація сімейних медіаторів України» - <https://www.afmu.org.ua>

⁷ Центру медіації та посередництва ІР офісу - <https://ip-mediation.nipo.gov.ua>

З точки зору конституційно-правової матерії, можемо констатувати, що конституційно-правовий розвиток медіації закріплено в декількох нормах Конституції України. У статті 21 Конституції України визначено, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах [10]. Як зазначає Деркач В.В., з зазначеною нормою прямої дії прямо кореспондується стаття 4 «Принципи медіації» Закону України «Про медіацію», яка встановила принцип рівності прав сторін медіації як під час самої медіації, так і на стадії підготовки до медіації. Також згідно з частиною 5 статті 8 Закону України «Про медіацію», медіація проводиться на засадах рівності сторін. Сторонам медіації має бути надано рівні можливості під час проведення медіації. Зобов'язання медіатора повинні бути однаковими стосовно всіх сторін медіації [11, с. 57]. Відповідно до частини першої статті 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушеним робити те, що не передбачено законодавством, що також знаходить втілення в приписах статті 5 Закону України «Про медіацію», відповідно до якої участь у медіації є добровільним волевиявленням учасників медіації. Ніхто не може бути примушений до врегулювання конфлікту (спору) шляхом проведення медіації. Сторони медіації та медіатор можуть у будь-який момент відмовитися від участі в медіації [1].

У контексті визначення конституційно-правових аспектів медіації окрему увагу слід приділити положенням частини п'ятої статті 55 Конституції України, відповідно до яких держава гарантує кожному будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [10]. На нашу думку, сьогодні галузеве процесуальне законодавство, на виконання вказаної норми, досить активно запроваджує норми ювенальної юстиції і відновного правосуддя, які, у свою чергу, передбачають відповідну роль медіатора як невід'ємного учасника такого процесу.

Крім того, стаття 124 Конституції України вказує, що в країні може бути впроваджено обов'язкові досудові процедури вирішення спорів, а процесуальним законодавством

України визначено можливість укладення сторонами мирової угоди в цивільному та господарському процесах або заяви про примирення при вирішенні публічно-правового спору. Також важливим нововведенням процесуальних кодексів, які були прийняті у 2017 році, для забезпечення примирення сторін є й процедура врегулювання спору за участю судді. Вона полягає у проведенні суддею спільних (за участю всіх сторін) та закритих (з кожною із сторін окремо) нарад з метою мирного врегулювання спору. І хоча ця процедура за своєю сутністю не є класичною медіацією, вона має з нею спільні риси, що свідчить про впровадження в національному законодавстві інститутів альтернативного вирішення спорів.

Разом з тим, запровадження інституту медіації з урахуванням європейських стандартів у національне законодавство зумовлює низьку питань та викликів. Так, справедливим здається питання Озерського І.В. щодо того, а яким же чином надати залученому стороною спору (юридичного конфлікту) медіатору статусу офіційного учасника юрисдикційного процесу в провадженні щодо укладення мирової угоди в суді за відсутності такого нормативного врегулювання в процесуальних кодексах. Науковець зазначає, що сторонам, які в межах юрисдикційного процесу виявили бажання про залучення для урегулювання спору (юридичного конфлікту) медіатора, варто заявити у суді таке клопотання, обґрунтувавши його рішенням Конституційного Суду України від 31.10.2019 № 4-в/2019⁸ наданого у формі висновку, у якому вписано, що представництво особи в суді може бути здійснене за вибором особи іншим суб'єктом. Отож, на думку автора, медіаційна діяльність медіатора цілком узгоджується зі змістом термінологічної конструкції «представництво особи у суді може бути здійснене за вибором

⁸ Висновок Конституційного Суду України від 31.10.2019 № 4-в/2019 у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-19>.

іншим суб'єктом», зокрема у випадку його обрання обома сторонами юрисдикційного спору [12, с. 21].

Також слід звернути увагу й на те, що конституційне положення про обов'язкові досудові процедури вирішення спорів слід оцінювати з точки зору статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом⁹, і статті 55 Конституції України, яка гарантує кожному право на судовий захист. Право на звернення до суду за захистом означає доступність судової влади. Отже, існує загроза, що положення закону щодо обов'язкового досудового врегулювання спору для певних видів спорів перед початком їх розгляду в судовому порядку певним чином будуть обмежувати доступ до суду. Разом з тим, якщо виходити з постулату обов'язкової медіації, доцільним буде чітке визначення способу звернення до суду та конкретизації питання обчислення процесуальних строків. У цьому контексті важливим є застереження абзацу другого частини другої статті 3 Закону України «Про медіацію», відповідно до якого проведення медіації не впливає на перебіг позовної давності [1]. Крім того, передбачена законом можливість припинення процесу медіації за вимогою сторін є проявом принципу добровільності. Відтак, навіть якщо сторонам не вдалося досягнути домовленості в ході медіації, вони

⁹ Відповідно до положень частини першої статті 6 Європейської конвенції з прав людини кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя - https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

не позбавлені права та можливості звернутися до суду з позовом до одного й того самого відповідача з тим самим предметом та з тих самих підстав, що свідчить про те, що медіація не становить загрозу обмеження доступу до суду і не суперечить положенням статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Висновки

З урахуванням наведеного, можна дійти висновку, що рецепція інституту медіації в правову систему України відбувається паралельно з європейськими правовими системами, свідчить про сприйняття європейських стандартів та пріоритетів розвитку сучасного цивілізованого світу, а також відповідає конституційним положенням Основного Закону. З аналізу чинного законодавства вбачається, що запровадження медіації в Україні прогресує, що дає можливість прогнозувати, що в найближчому майбутньому в українському законодавстві на основі європейського досвіду проведення медіації буде запроваджено прогресивний підхід до вирішення юридичних конфліктів, що стане конкретним механізмом забезпечення права сторін на примирення та сприятиме формуванню позитивного іміджу країни серед світової спільноти, оскільки, як стверджує В. Жмудь, заохочення людей до поваги один до одного та до вирішення конфліктів у разі їх виникнення на відновних засадах та за допомогою процедур примирення – це два найважливіші шляхи розбудови справедливого та гуманного суспільства [13, с. 14], а медіація – це саме той альтернативний спосіб вирішення спорів, який, з одного боку, відображає високий рівень розвитку правової культури суспільства, а з другого, дає змогу сторонам самостійно знайти найефективніший і прийнятний для них результат варіант вирішення спору.

Література

1. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 № 1875-IX. Сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]/Законодавство України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій щодо імplementації кращих практик якісного та ефективного регулювання, відображених Групою Світового банку у методології рейтингу «Ведення бізнесу» від 16.12.2015 р. №1406-р. Сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]/Законодавство України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1406-2015-%D1%80#Text>.

3. Наказом Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації)» від 17.08.2016 року № 892. Сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]/Законодавство України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>.

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України» від 02 квітня 2020 р., № 270. Сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]/Законодавство України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-2020-%D0%BF#Text>.

5. Singapore Convention on Mediation Bill No 5/2020 URL: <https://www.parliament.gov.sg/docs/defaultsource/defaultdocumentlibrary/singapore-convention-on-mediation-bill-5-2020.pdf>.

6. Махова Л.О., Виприцька А.О. Історія міжнародного розвитку та сучасний стан інституту медіації в Україні. Право і суспільство. 2018. № 5/2. С. 241–247.

7. Розман Ю. В. Процедурні особливості здійснення медіації при вирішенні приватно-правових спорів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2013. Серія ПРАВО. Випуск 21. Частина II. Том 1. С. 251–255.

8. Подковенко Т.О. Інститут медіації: зарубіжний досвід та українські перспективи. Актуальні проблеми правознавства. 2016. №1. С. 26-31.

9. Tsuvina Tetiana, Vakhoniev Tetiana. Law of Ukraine ‘On mediation’: main achievements and further steps of developing mediation in

SUMMARY

The purpose of the article is studying the legal nature and essence of mediation as an institution of alternative dispute resolution from the point of view of constitutional and legal matter. Peculiarities of legal regulation of mediation in Ukraine are determined. It has been established that certain norms of the Constitution of Ukraine stimulate the introduction and development of alternative methods of dispute settlement. The prospects of mandatory mediation from the point of view of the constitutional provisions of Article 124 and the European standards of access to court, enshrined in the European Convention on Human Rights, are separately considered. It was concluded that the reception of the institution of mediation in the legal system of Ukraine takes place in parallel with the European legal systems and indicates Ukraine's perception of European standards and development priorities of the modern civilized world, and corresponds to the constitutional provisions of the Basic Law.

Keywords: alternative dispute resolution, mediation, reconciliation, access to justice, the Constitution of Ukraine.

Ukraine. 2022 1(13) Access to Justice in Eastern Europe. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.1-n000104>. Р. 142-153.

10. Конституції України. Сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]/Законодавство України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

11. Деркач В.В. Конституційно-правове забезпечення розвитку медіації в Україні. Часопис Київського університету права. 2023. №1. С. 57-60.

12. Озерський І.В. Актуальні проблеми медіації в юрисдикційному процесі України: навч. посіб./І. В. Озерський. – Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. – 248 с.

13. Жмудь В. Запровадження процедури медіації (примирення) у законодавстві України / В. Жмудь // Відновне правосуддя в Україні. – 2008. – № 2 (10). – С. 23–25.